

K PELCLOVĚ PROFESUŘE NA PRAŽSKÉ UNIVERSITĚ

František Martin Pelcl se narodil 11. listopadu 1734 v Rychnově nad Kněžnou jako potomek starého podorlického rodu. Byl tedy o rok mladší než Mikuláš Adaukt Voigt a o rok starší než Václav Fortunát Durych; s nimi — a se starším Gelasiem Dobnerem — představuje první nástup vědeckých pracovníků obrozenských. Studoval na piaristickém gymnasiu v Rychnově, později na jezuitském gymnasiu v Hradci Králové. Od mládí jeho zájmy byly všestranné a to se projevilo i střídáním studijních oborů, když dokončil přípravu středoškolskou: Nejdříve ho lákala medicína a počal se připravovat na povolání ranhojiče, přešel pak na teologii a odtud na práva. Toto studium mu přerušila válka sedmiletá; Pelcl odešel tehdy do Vídně a svědčí o jeho pevném a zdravém národním kořeni (o kterém se pak nejednou pochybovalo), že pobyt v cizím císařském městě byl svými výsledky prospěšný pro jeho práci vlasteneckou. Právě ve Vídni dospěl k poznání, v čem je jeho pravé životní zaměření a soustředil se na prohlubování znalostí historických, estetických a filologických. Na rozdíl od leckterých svých krajanů, vlastenecky cítících, ale myšlenkově setrvačných a neaktivních, se Pelcl brzy zajímal o nové přehodnocující směry kulturní, především o nastupující kritické osvícenství. Tomuto náзору zůstal pak již věren a v jeho duchu spolubudoval základy české obrozenské vědy. Bohatě rozšířil svůj duševní obzor cestami po západoevropských zemích a pobytem na universitě v Lipsku. Vrátil se pak do Prahy a zvolil si povolání vychovatele ve šlechtických rodinách, protože jako jiní jeho současníci považoval za prvořadý úkol, aby bylo obnovováno národní uvědomění šlechty. Byl nejprve vychovatelem U Šternberků, později u Nosticů, kteří k sobě zvali vzdělance, pracující pro obrození národa. Pelclovi se tak dostalo příležitosti, aby navázal přátelství s těmito osobnostmi. Tehdy již počal svou literární činnost články a posudky z oblasti beletrie i vědy a postupně dozrával ke své mnohostranné práci kulturně organizační i vydavatelské, vědecké i učitelské.

Bylo několik druhů významných činností, jimiž se Fr. M. Pelcl připravoval na svou učitelskou dráhu na pražské universitě. Připravoval se ovšem nezáměrně, protože tak jako jeho druhové nevěděli, že stolice českého

jazyka bude zřízena a že jemu se dostane nejčestnějšího úkolu, aby byl jejím prvním představitelem.

Základní význam měla Pelclova účast na založení obrozenské vědecké pospolitosti v Praze, zprvu soukromé, později známé jako Královské společnosti nauk. Jak praví svědectví pečlivého badatele: „A přece nikdo z nich (tehdy již starších a známějších učenců) si nedobyl zásluhu o organisaci učené Prahy, nýbrž zásluha ta připadá především nesourodé trojici, která vytvořila v Praze v první polovici sedmdesátých let XVIII. stol. průbojnou a podnikavou společnost, přímý to základ soukromé Společnosti nauk. Tuto trojici tvořili: přírodovědec Ignác Born a historikové Fr. M. Pelcl a Mik. Adaukt Voigt.“¹⁾ Dřívější bádání připisovalo hlavní zásluhu o založení učené společnosti hraběti Fr. Jos. Kinskému, ale novější průzkum ukázal, že to byl Pelcl s oběma jmenovanými přáteli, kdo při besedách v nostickém saloně získal Kinského pro podporu plánované společnosti. Hlavní organisátorské zásluhy přísluší ovšem Bornovi, ale Pelcl ho předstíhoval svou aktivitou: Do šesti svazků „Abhandlungen“, které Společnost vydávala v letech 1775—1784, přispěl stejným počtem vědeckých pojednání jako Ignác Born. Oba spolupracovníci s Voigtem vstupovali na pracovní pole, která nebyla pěstována zaostávající tehdy universitou. Přírodní a technické vědy, uváděné Bornem, znamenaly převratný zásah, a starší i nová odvětví společenských věd, zastupovaná především Pelclem a Voigtem, řazila cestu národnímu obrození. „Pěstováním vlastivědy a s ní slavistiky má Společnost proti universitě své silné plus.“²⁾ Stalo se však právě úkolem Pelclovým, aby na universitě uplatňoval aspoň část velkorysého programu Společnosti nauk.

Ve Společnosti nauk rozvíjel Pelcl své schopnosti organizační a publikoval své práce badatelské. Pro další jeho vývoj a pro jeho činnost učitelskou byla důležitá i jiná jeho práce obrozenecká — vydávání památných děl starší české literatury, která se stávala národu školou sebeuvědomění, věčného poučení i očištění a zdokonalení jazyka. V roce 1775 vydal Pelcl Balbínovu „Rozpravu na obranu jazyka slovanského, zvláště českého“; bylo to první vydání tohoto burcujejícího díla, které za života Balbínova nesmělo vyjít. Pelcl prokázal nemalou odvahu vydáním Balbínova národního protestu — bylo to ještě v době vlády Marie Terezie, která spojovala protireformační absolutismus s nastupujícím tlakem germanizačním. Podle zprávy Emanuela Tonnera v jeho překladu Balbínovy Obrany byl Pelcl za svůj odvážný čin potrestán třídním vězením.³⁾ A dočkal se zářného činu od svého spolupracovníka ze Společnosti nauk — M. A. Voigt chtěl demonstrovat svou úřední spolehlivost a dynastickou loyaltitu a osopil se dosti drsně na Pelcla za vydání Obrany. Významným činem Pelclovým bylo také vydání „Příhod Václava Vratislava z Mitrovic“ v r. 1777; této edici předestlal vlastenecky výchovnou a povzbudivou předmluvu, která se stala vzorem pro jiné obrany českého jazyka.

Pelcl se ve jmenované předmluvě odvolává i na české knihy, vydávané v XVIII. století na Slovensku a v exulantských střediscích v Německu, aby ve svých čtenářích utvrdil víru v budoucnost české řeči. Je zřejmé, jak schematicky a nepřesně charakterizoval Pelcla Arne Novák: „V prvním období Pelcl jest takřka přislovečným josefinistou: elegantním aristokratem, krasoduchým osvícencem, cizomilným eklektikem, kritickým historikem, jenž zapomíná svou mateřštinu a věří v její brzký zánik.“⁴⁾ Není jistě pochyby, že Pelcl kolísal ve své víře v budoucnost českého jazyka, měl chvíle jasnější i temnější jako mnozí vzdělanci jeho doby, jako i Dobrovský; ale není pravda, že by teprve po roce 1790, jak tvrdí A. Novák, nastalo plné vlastenecké uvědomění u Pelcla. Mnohem přesněji vystihl vývoj Pelclův již dříve Jan Jakubec, když konstatuje, jak Pelcl projevil ve jmenované předmluvě k Mitrovicovu cestopisu svou národní víru, jak o několik let později pod tlhou nastupující germanizace upadal do pesimismu, ale znovu se vzmužil ve svých nadějích.⁵⁾

Tak jako pro jiné obrozenské pracovníky, znamenal Dobrovský mnoho i pro Pelcla. Dobrovský mu nezištně svěřoval své rozsáhlé vědomosti a dovoloval Pelclovi, aby užíval jeho objevných výtěžků ve svých filologických publikacích i později ve své přednáškové činnosti na universitě.⁶⁾ Pelcl ovšem si také získal svou zásluhu o vědecký vývoj Dobrovského jako historika: V domě nostického uvedl Dobrovského do studia dějinných pramenů, což byla krajně důležitá součást práce našich buditelů.⁷⁾

Na poli literárně historickém navázal Pelcl na dílo M. A. Voigta „Effigies virorum eruditorium („Vyobrazení vzdělaných mužů“), přeložené Ignácem Bornem do němčiny, a připojil k jeho dvěma dílům dva díly další. Projevoval tu své přesvědčení osvícenské i své vlastenecké uvědomění, obhajoval památku Husovu i jiných představitelů české reformace. Tímto svým zaměřením předjal Pelcl zčásti přerodnou a obrodnou funkci Dějin Palackého. Husa se zastal také ve své historické monografii o králi Václavu IV. Pokud jde o východočeské husitství, podává Pelcl mimovolně svědectví, jak jeho památka byla v myslích mnoha krajanů potlačena: Pelcl zřejmě nevěděl o historickém Orebu u Třebechovic — užíval názvu „Oberiti“.⁸⁾ V tom se lišil od svého současníka J. Schallera, který má zcela přesnou zprávu o původu jména Oreb i o shromáždění husitů na této hoře z jara roku 1420.⁹⁾ Není ovšem vyloučeno, že Pelcl při svém dalším shromažďování historických pramenů získal zprávy o bratrstvu orebském — není však znám a není vydán 4. díl jeho „Nové kroniky české“ s líčením válek husitských.

Pro činnost universitního učitele byl Pelcl více vyzbrojen jako historik a literární historik než jako filolog. Historie byla zřejmě jeho srdci bližší. Svědčí o jeho věrném vlastenectví, že těžce nesl ponížený stav Karlovy university za Marie Terezie, kdy bezohledný centralismus podřizoval universitu pražskou universitě vídeňské.¹⁰⁾ Ve svých „Pamětech“ Pelcl odsu-

zuje naprostou nadvládu němčiny na Vysokém učení v Praze a horlí: „Mohlo by se téměř říci, že nyní v Praze není university — jest to pouze německá škola...“

Jednání o stolicí českého jazyka na Karlově universitě neprobíhalo snadně, což se dalo v dobových podmínkách předpokládat. Podnět vyšel od českých stavů r. 1790, jednání pak několikrát uvázlo.¹¹⁾ Posléze studijní konseš navrhl z přihlášených žádostí terno: Pelcl, Fr. Tomsa a K. Ign. Thám. Dobrovský se vzdal své kandidatury ve prospěch Pelclův. Gubernium doporučilo Pelcla, který byl pak jmenován prvním profesorem řeči a literatury české a uveden ve svou funkci 13. března 1793. Vzpomínáme tedy v roce 1968 175. výročí této nad jiné památné události. Pelcla uváděl do nové hodnosti zasloužilý badatel Karel Rafael Ungar. Pelcl pronesl vstupní řeč, která byla téhož roku publikována: „Akademische Antrittsrede über den Nutzen und Wichtigkeit der Böhmischen Sprache“. („Akademická nástupní řeč o užítku a důležitosti české řeči.“) Řeč je významná odborným zpracováním i nekompromisním vyznáním víry v budoucnost českého národa. Pelcl zdůrazňuje, že těžce se mýlili ti, kdo předpovídali zánik českého národa. Ukazuje pak na hodnotu češtiny pro různé dobové veličiny a stavy a vyvrcholuje svůj výklad chválou české řeči, její vyspělosti a vhodnosti pro tvorbu kulturní, pro hudbu a divadlo. Na rozdíl od přísné kritiky šlechty v „Obraně jazyka českého“ od K. I. Tháma mluví Pelcl o současných feudálech příliš lichotivě; bylo to podmněno jeho dlouholetými styky se šlechtou, zvláště s hrabětem Františkem Kinským, který projevoval opravdové vlastenecké uvědomění i snahu. Svou vstupní řeč uzavírá Pelcl výčtem a charakteristikou oddaných pěstitelů českého jazyka a literatury.

Pelclovo nastoupení na universitě bylo uvítáno jásotem všech věrných Čechů a nový profesor získával vděčné posluchače, mezi nimiž byli i Hněvkovský a Puchmajer, bratři Vojtěch a Jan Nejedlí, Ziegler i Jungmann. Nová povinnost ukládala Pelclovi, aby se více věnoval filologii. V r. 1795 vydal spis o české mluvnici; v předmluvě přiznával, že partie o prosodii je práce Dobrovského; podle některých badatelů byla účast Dobrovského v Pelclově mluvnici ještě větší.¹²⁾ Bylo však poukázáno na to, že i Dobrovskému jeho pomoc Pelclovi byla ku prospěchu: Při shromažďování filologické a historické látky pro Pelcla zaujal se sám pro opětovné studium české řeči a minulosti a překvapil pak svými pracemi z této oblasti.¹³⁾ Pelclova závislost na Dobrovském se ovšem projevuje nejen v mluvnické mikrologii, ale i ve stanoviskách zásadních a v celkové koncepci — ve vyzdvižení doby humanistické, v polemikách proti režimu pobělohorskému, v odsouzení jazykových novotářů. — K druhému vydání Pelclovy gramatiky v r. 1798 je připojena literárně historická partie, „Gespräch — Von der Böhmischen Litteratur“ („Rozhovor — O české literatuře“) (s. 242 až 263). Podle domněnky Hanušovy¹⁴⁾ je to snad výtah z Pelclovy práce „Na-

vržení literatury české k veřejnému přednášení“, o které se uchovala jen zmínka ve zprávě o učencově pozůstalosti. Výklad Pelclův je značně podrobný a zřejmě zhušťuje výsledky delšího studia. Píseň „Hospodine pomiluj ny“ přepisuje Pelcl jako mnozí jiní sv. Vojtěchu, zaznamenává i český žaltář a jiná středověká díla. V periodisaci projevuje svou zpožděnost proti Dobrovskému — člení svůj přehled mechanicky podle století. Charakteristiky osobností jsou velmi stručné, ale nejednou trefné, takže leč které detailní údaje budí pozornost. Pelcl např. informuje, že Jan Augusta napsal osm děl duchovních a „sto písní výborných“, nebo že „Jan Kocyn z Kocynetu byl krásný spisovatel, máme od něho osm výborných knih“. Pelcl ví o šesti spisech Šimona Partlice o kometách (Jungmann registruje jen jeden o kometách a jeden obecně astrologický¹⁵). Podobně znalosti prokazuje Pelcl i o jiných autorech (o Havlu Žalanském, o Budovci a jiných). Podle Dobrovského zvláště sleduje a zdůrazňuje vyspělost jazykovou. Autoři pobělohorskí jsou mu spíše „kazytelé než spisovatelé čeští“. Uzavírá pak svůj přehled a hodnocení nadějným výhledem dobového úsilí obrozeneckého.

V době své profesury vydával Pelcl svou „Novou kroniku českou“. Vyšly jen tři díly (do r. 1378); 4. díl, zobrazující dobu husitskou do r. 1429, nebyl již vydán (patrně k tomu přispěla nastupující protijosefinská reakce za císaře Františka I.). V předmluvě Pelcl opět dosvědčuje své národní přesvědčení. Po výčtu a částečném zhodnocení českých kronik vykládá v I.—V. kap. o „národu Slovanském“, o počátcích, prvotních sídlech atd., všímá si starých zvyků (oba po kultu). V souhlasu s Dobrovským popírá vliv Cyrila a Metoděje na pokřesťení Čechů. V dalších kapitolách o českých dějinách sleduje pozorněji než dříve vývoj života kulturního.

Od r. 1800 těžce se zhoršil zdravotní stav Pelclův, takže nemohl konat přednášky, o rok později umírá. V jeho pozůstalosti se uchovaly práce, svědčící o neúmorné pílí — velká sbírka dopisů českých spisovatelů a umělců, dále velký soubor, shromážděný patrně pro universitní přednášky Pelclovy a obsahující na více než 50 arších chronologický seznam tištěných českých knih s abecedním ukazatelem.¹⁶)

V květnu 1801 po smrti Pelclův se konal konkurs pro nové obsazení stolice české řeči a literatury na universitě Karlově. Kandidáti byli Fr. Tomsa a K. I. Thám (oba po druhém), Jan Nejedlý a Antonín Pavlovský, autor právního díla. Po zkouškách písemných a přednáškových byl jmenován profesorem Jan Nejedlý. Spolurozhodovaly již tehdy za františkovské reakce také důvody oficiální — Nejedlý byl rakousky loyální, K. I. Thám byl duch svobodný a odvázně kritický; v době konkursu měl za sebou víc práce než mladší Nejedlý, byl však posouzen velmi drsně, zřejmě zaujatě. J. Nejedlý pak navázal na dílo svého předchůdce: Ve své německy psané mluvnici těží nejen z prací Dobrovského, ale i z mluvnice Pelclovy, jak uvádí polepěle znalec.¹⁷)

Tak působil František Martin Pelcl ještě po své smrti na vlastenecké

posluchače přednášek o české řeči a literatuře. Působil i jinými svými pracemi, zvláště svou „Novou kronykou českou“. Shrneme-li všechny jeho zásluhy obrozenské, které korunoval svou průkopnickou učitelskou činností na odcizené universitě Karlově, pak jistě budeme souhlasit s názorem literárních historiků (např. profesora Jakubce), že Pelcl byl vůdčí a reprezentativní pracovník první naší generace obrozenské před nástupem pokolení Dobrovského.

PRAMENY A LITERATURA

- ¹⁾ Jaroslav Prokeš: Počátky české společnosti nauk do konce ZVIII. stol. Díl I. 1774—1789. Vydáno 1938. Str. 45.
- ²⁾ Jan Jakubec: Povaha josefinismu. Josefinské ideje a snahy v tehdejší literatuře u nás, kap. IV: Pražská universita a Společnost Nauk (Literatura česká XIX. století, 1902, s. 23n).
- ³⁾ Vydání v Matici lidu III, 1869, s. XIV.
- ⁴⁾ Přehledné dějiny literatury české, 4 vyd. 1939, s. 233.
- ⁵⁾ Uvědomování vlastenecké, zejména jazykové (Lit. čes. XIX. st., I, 1902, s. 398.)
- ⁶⁾ J. Jakubec, Dobrovský buditel (Lit. č. XIX. st. I, 1902, s. 168, 230.— Josef Hanuš: František Martin Pelcel, český historik a buditel, 1914, s. 134n.
- ⁷⁾ J. Jakubec: Studie historické (Lit. č. XIX. st. I, s. 57).
- ⁸⁾ Kurzgefasste Geschichte der Böhmen, 1774, passim.
- ⁹⁾ Topographie des Königreichs Böhmen, XV, 1790, s. 175.
- ¹⁰⁾ J. Hanuš: František Martin Pelcel, český historik a buditel, 1914, s. 70.
- ¹¹⁾ Josef Volf: Příspěvky k založení stolice českého jazyka na pražské universitě, Osvěta XLIII, 1913, s. 81. — J. Hanuš, uv. spis, kap. XII, s. 127 n. — M. Hýsek: K počátkům české stolice na pražské universitě, Listy filolog LXIV, s. 457n.
- ¹²⁾ J. Hanuš, uv. spis s. 136.
- ¹³⁾ Vincenc Brandl: Život Josefa Dobrovského, 1883, s. 23.
- ¹⁴⁾ J. Hanuš, uv. spis, s. 100n.
- ¹⁵⁾ Historie literatury české, 2. vyd. 1849, s. 607.
- ¹⁶⁾ J. Hanuš, uv. spis 17.
- ¹⁷⁾ Emil Smetánka: Počátky slovanského jazykozpytu v Čechách (Lit. čes. XIX. st. I, s. 231).

František Martin Pecl (kresba J. Stolovského — foto Jiří Sulc).